СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује
А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Блажа* (Скопље), д-ра *Нахтигала Рајка* (Љубљана), д-ра *Павловића Миливоја* (Нови Сад), д-ра *Стевановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васа* (Скопље), д-ра *Храсте Мата* (Загреб)

XXII КЊ. 1—4 IB.

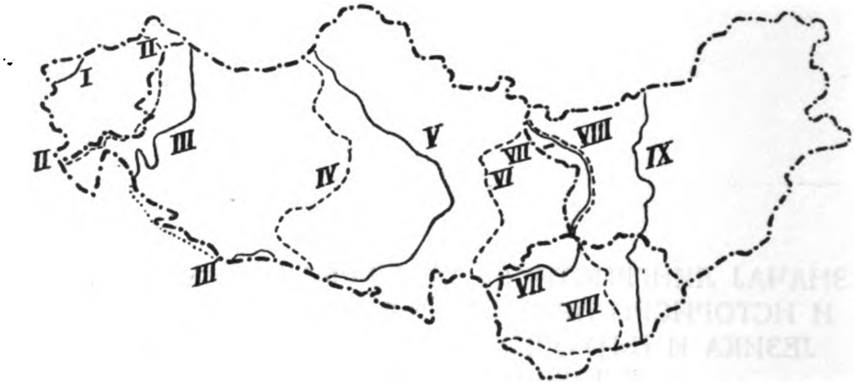
БЕОГРАД
1957—1958

ЗНАЧАЈ ЛИНГВИСТИЧКЕ ГЕОГРАФИЈЕ ЗА УПОРЕДНО И ИСТОРИСКО ПРОУЧАВАЊЕ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА И ЊИХОВИХ ОДНОСА ПРЕМА ОСТАЛИМ СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

I

Ако пажљиво посматрамо ареe већег броја разних језичких феномена на словенском југу доћи ћемо пре свега до једног закључка од фундаменталног значаја: територије сва четири јужнословенска језика, словеначког, српскохрватског, македонског и бугарског, ванредно су чврсто повезане многобројним везама. Стање на терену је такво да се, чак и кад се ради о најкрупнијим особинама, изоглосе по правилу не поклапају са границама између ових језика, а само по изузетку поклапају с тим границама. Тако је много чешћи случај да су јужнословенски језици раздељени у погледу неке особине по формули $1\frac{1}{2}:2\frac{1}{2}$ (напр. словеначки и део српскохрватских говора према другом делу српскохрватског земљишта и македонском и бугарском језику) него по формули 2:2 или 1:3. Поучан је распоред фонетских и морфолошких изоглоса приказаних на скицама 1 и 2.

Због оваквог стања ствари границе између јужнословенских језика имају само врло релативну вредност за науку. Много је већа сличност напр. између српскохрватског говора Међумурја и словеначког говора суседног Прекомурја него између словеначких говора Прекомурја и околине Трста или него између српхрв. говора Међумурја и српхрв. говора околине Пирота, који је опет са своје стране сличнији бугарском говору софиског краја него српхрв. говору Међумурја — као што и између софиског говора и бугарских говора у источној Тракији постоје веће разлике него између софиског и пиротског. Јасна је методолошка консеквенца која из овог произлази: територије јужно-

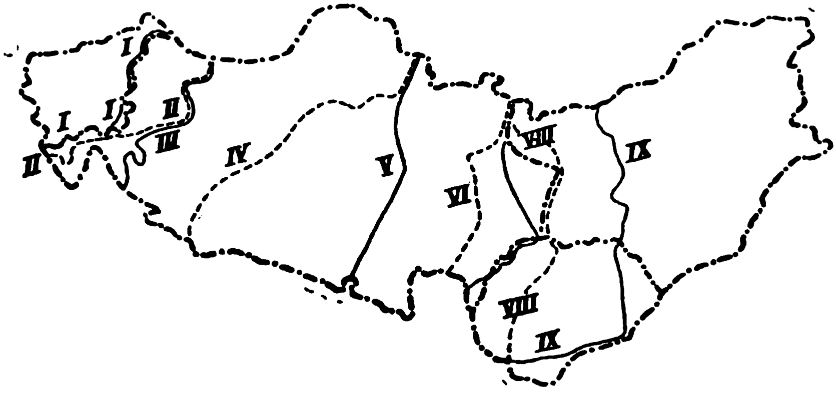

Скица 1

Неколико важнијих фонетских изоглоса у јужнословенском језичком простору[1]

— ·—·— Границе језичких подручја

Западно од линије	I (______)	*дл* није прешло у *л*
„ „ „	II (..........)	**zgj*, **zǵ*, **zdj* > *ž* (или *ź*)
„ „ „	III (______)	**dj* > *j* (у већини примера)
„ „ „	IV (..........)	**skj*, **sk'*, **stj* није изједначено са *шт*
„ „ „	V (______)	*же* > *ре* у презенту глагола *моћи*
„ „ „	VI (..........)	чува се фонолошки квантитет
„ „ „	VII (______)	оба полугласника су изједначена
„ „ „	VIII (..........)	**tj* није изједначено са **skj* и сл.
„ „ „	IX (______)	рефлекс *ѣ* није шири од *е*

Скица 2

Неколико важнијих морфолошких изоглоса у јужнословенском језичком простору

—·—·— Границе језичких подручја

Западно од линије	I (______)	чува се дуал
„ „ „	II (..........)	употребљава се упитна заменица *кај*
„ „ „	III (______)	дат. и инстр. пл. именица *а*-основа нису изједначени
„ „ „	IV (..........)	разликује се у плур. најмање 5 падежних облика
„ „ „	V (______)	не долазе плуралске заменичке енклитике *ни*, *ви*
„ „ „	VI (..........)	деклинација је синтетичка
„ „ „	VII (______)	нема члана ни постпозитивних анафорских заменица
„ „ „	VIII (..........)	ном. пл. замен. 1 л. гласи *ми* или *мие* (а не *ние* или сл.)
„ „ „	IX (______)	посесивна заменица 3 л. мн. не гласи *Шѣхн-* или сл. (већ *њихн-*, *њихов-* или сл.)

[1] Скице ове врсте по природи ствари не могу претендовати на прецизност детаља, што уосталом није ни њихов циљ. Нарочито треба нагласити да су у појединим случајевима прегледности ради занемарени говори насељеника, тако да су линије повучене према стању у говорима старинаца — уколико их има.

словенских језика не треба посматрати изоловано, него увек као део једне веће целине, јужнословенског језичког простора. Многе појаве из историје и дијалектологије појединих јужнословенских језика само на тај начин могу бити правилно схваћене.

Илустрације ради истаћи ћу овде значај поступности која постоји у јужнословенском језичком простору као целини у погледу низа значајних појава одн. комплекса појава.[2]

На северозападу — у словеначком језику, у хрватским кајкавским и чакавским говорима и у најсеверозападнијој штокавској зони, посавско-подравској — очувана је, сем разлике између кратких и дугих акцената, још и разлика између старог западнојужнословенског дугог силазног и дугог узлазног (т. зв. метатониског акута). На тај начин овде се и данас разликују т р и стара акцента (уколико није у појединим говорима дошло до накнадне ликвидације интонационих опозиција). Притом се у северозападнијим крајевима ове зоне индиректно чува и разлика између два стара кратка акцента: у словеначком она се манифестује у пребацивању кратког силазног на следећи слог у виду ⌢, док кратки узлазни остаје непомерен одн. бива продужен у ⌢ под познатим околностима, у северозападночакавским и северним и западним славонским говорима стари ˵ се у вези с губљењем полугласника у следећем слогу продужавао у ⌢, а ˋ у дуги узлазни, и најзад у хрватском кајкавском наречју, где иначе владају посебне прилике, ипак имамо у извесним метатониским дужењима траг нарочите природе некадашњег кратког узлазног акцента. Насупрот овоме у југоисточној чакавштини и у говорима центра и истока славонске посавске зоне овакве разлике између старог ˵ и старог ˋ изостају.[3] Даље ка југоистоку простире се широка ареа у којој су од старих акценатских разлика сачуване само квантитетске, док су интонационе опозиције збрисане и у дугим

---

[2] Изоглосе које се наводе у овом раду већим делом нису у досадашњој литератури посебно истицане *као такве*, већ је просто констатовано стање у разним областима и пределима понаособ. У таквим случајевима ја сам сâм оцртавао изоглосе упоређујући податке у многобројним постојећим дијалектолошким радовима, наравно уз употребу сопственог материјала из разних српхрв. говора тамо где је то било нужно.

[3] У овој области — као и иначе у највећем делу штокавских говора — различито понашање у вези с проклитикама претставља једини отсјај некадашње разлике између двају старих кратких акцената.

слоговима.[1] Ова ареа захвата већи део штокавских говора, а још даље на југоистоку следи ареа у којој је ликвидиран и квантитет, а која обухвата српскохрватске призренско-тимочке говоре, затим македонску и бугарску језичку територију. Најзад, у једном углу ове ареє, у западној Македонији, ликвидиране су и наслеђене разлике по месту акцента. Поступност је очигледна: јужнослов. језичка територија може се у погледу чувања старих прозодиских разлика поделити на пет ланчано везаних подручја у којима би се стање могло обележити цифрама као 3(+1), 3, 2, 1 и 0.

У неодређеном виду придева типа *млад* (уосталом и многих других типова придева, а такође и у многим глаголским радним придевима) чувају се на западу акценатски односи у начелу истоветни с прасловенским: насупрот ном. једн. м. р. са старим силазним акцентом на првом слогу стоје вишесложне форме с акцентом на другом слогу (помереним по закону де Сосира и Фортунатова), али и такве у којима ипак налазимо силазни акценат на првом слогу, пошто у њима није било услова за деловање поменутог закона. Оваква ситуација оличена је у чакавском односу *mlȃd, mlādȁ*, али *mlȃdo*, који се потпуно слаже с руским *мóлод, молодá, мóлодо*. Са чакавским говорима ту иду и словеначки (*mlȃd, mláda: mladȏ* < *mlȃdo*) и многи штокавски на западу, тако напр. дубровачки са својим *mlȃd, mláda: mlȃdo*. У већини штокавских говора ситуација је, међутим, упрошћена уопштавањем истог акцента за све форме са већим бројем слогова, дакле *млȁд: мла́да*, али и *мла́до*. Још је једноставније стање у већини македонских и бугарских говора. Тамо сви облици теже да имају акценат на истом месту као и једнина м. р., тако да је нормалан однос *мла́д, мла́да, мла́до*.

У словеначком језику, као и у највећем делу хрватских кајкавских и чакавских говора, постоји само *једно* независно претеритално време, т. зв. перфекат (плусквамперфекат, који по правилу нема независну функцију, искључујем из овог разматрања).[2] Овакво стање налазимо и у понеким штокавским говорима на западу и северу, тако у Дубровнику, у деловима Жумберка, у Истри и у Рекашу у румунском Банату. У великој већини

[1] Данашње интонационе разлике у штокавским говорима су секундарне; новоштокавска акцентуација развила се из д в о акценатског система који су сачињавали ⌢ и ``.

[2] Само у неколико закутака словеначки одн. чакавски говори чувају и имперфекат (одн. и аорист).

штокавских говора аорист је очуван (додуше у областима северно од Саве и Дунава његова употреба је редуцирана, понекад чак и толико да изостају форме аориста напр. за 1 л. једнине или множине). У овим говорима постоје, дакле, најмање *два* независна претеритална времена. У једној пространој ареи на југу и истоку (део источнохерцеговачких говора са понеким млађим икавским, највећи део зетско-сјеничких и косовско-ресавских, као и призренско-тимочки) овим се облицима придружује и имперфекат, тако да се овде чувају *три* независна претеритална времена. Слично је стање и у бугарским и македонским говорима дуж српскохрватске језичке границе. Али у осталим бугарским и македонским говорима јавила се и *четврта* формација: перфекат са радним придевом образованим од основе имперфекта, поред нормалног образовања од основе аориста.

У једној другој области конјугације однос је управо обрнут: северозапад показује највеће богатство у формама, а југоисток најмање. Наиме, у словеначком језику и у српскохрватским кајкавским говорима разликују се по правилу форме инфинитива (на *-ти* одн. *-чи*) од форми супина (на *-т* одн. *-ч*). У чакавским говорима и у већини штокавских место ова два облика употребљава се само један који врши обе функције, а у науци се назива инфинитивом чак и кад су у питању они говори где овај облик има старе супинске наставке. Притом се на овом терену често јављају конкурентне конструкције састављене од свезе *да* и облика презента. Али у призренско-тимочким говорима, а такође и у бугарском и македонском језику, овакве конструкције су преовладале, а инфинитив се изгубио или је бар сведен на ретке остатке.

У деклинацији је стање углавном супротно ономе у конјугацији. Има једна појединост у којој су говори на истоку морфолошки богатији од оних на крајњем северозападу: то су посебни облици вокатива који изостају на словеначком и хрватском кајкавском земљишту. Иначе, уколико се ради о деклинационим формама које се употребљавају у реченичној вези, северозапад је зона максималне дистинкције. Не само што једино у словеначком постоји дуал са своја три посебна падежна облика, већ и у сингулару и плуралу северозапад показује највише форми. Једино тамо — у разним словеначким говорима, углавном западним, у делу северозападне чакавштине и у низу хрватских кајкавских говора — налазимо по *шест* различних форми именица у једнини. Свуда су другде локатив и датив у једнини

синкретизовани уз једину разлику у акценту неких група именица (у придевско-заменичкој промени ареа разликовања локатива једнине од датива нешто је шира; чак и у појединим деловима Војводине насупрот дативу на *-ом* стоји локатив на *-им*). На југоистоку штокавског земљишта, у косовско-ресавском дијалекту, ишчезава и акценатска разлика између датива и локатива једнине. Даље одатле, на тлу призренско-јужноморавског дијалекта, имамо у једнини углавном *три* падежна облика који се употребљавају у реченичној вези. То су номинатив, „општи падеж" (у којем живи облик акузатива) и датив. Генитив и инструментал ишчезли су одн. замењени аналитичким конструкцијама. Овакво је стање и у неким западномакедонским говорима. Али треба нагласити да је у целој овој зони употреба датива доста скучена, ограничена на именице које значе жива бића, па и на том терену потискивана од аналитичких конструкција. Што се даље иде ка истоку, датив је сви ређи, тако да се за већину македонских говора, као и за тимочко-лужнички дијалекат, морају сматрати нормалним аналитичке конструкције место датива, а сама форма датива, уколико је има, само је петрефакт. Овакво је стање мање-више и у бугарском језику. На тај начин у тимочко-лужничким говорима имамо *две* јасно одвојене категорије у једнини: номинатив и општи падеж. И у многим македонским говорима постоји код именица м. р. које значе лична имена или родбинске односе још увек очувана дистинкција између ових двеју категорија (додуше код именица на *-а* иста је дистинкција ликвидирана, углавном фонетским путем). На тај начин у овој зони имамо две форме у једнини. Још даље ка истоку налази се ареа за коју је карактеристична употреба само *једне* форме, мада и у њој има местимично петрефактних остатака посебних облика датива и акузатива. Сличну слику даје и анализа стања у множини. Ипак је сличност између тога стања и онога у једнини више начелне природе, у појединостима има доста неподударности. Тако је ареа употребе *шест* различитих форми у плуралу доста велика. Она обухвата, с ограниченим изузецима, словеначки језик, хрватско кајкавско и северозападно чакавско наречје као и поједине штокавске говоре на северу и северозападу (Славонија, Бачка итд.). На ову зону наслањају се, нешто даље ка југоистоку, области са свега *пет* падежних облика у плуралу. Тако има југоисточночакавских говора у којима су дат. и инстр. пл. изједначени, а опет у већини банатских говора једнаки су инстр. и лок. пл. У највећем делу штокавских говора број раз-

личитих плуралских облика износи *четири*, пошто су у једнима (централна група) дат., инстр. и лок. једнаки, а у другима (већина зетско-сјеничких и косовско-ресавских, заједно са смедеревско-вршачком групом) постоје два синкретизована пара: ген.-лок. и дат.-инстр.[1] У неким говорима у северној Србији и Банату (тако напр. у Глоговцу код Светозарева, у Ландолу код Смедерева и у Рекашу и Банатској Црној Гори источно од Темишвара) овим се синкретизмима придружује и трећи, између ном. и акуз., тако да је број различитих форми сведен на *три*. На југозападу призренско-тимочке дијалекатске зоне постоји ареа (тако је напр. у Сретечкој Жупи чији је говор описао проф. М. Павловић) где се разликују свега *два* плуралска облика, номинатив (који је уједно и општи падеж) и датив. У осталом делу призренско-тимочке дијалекатске зоне, а такође и у македонском и бугарском језику, у плуралу *нема* падежних дистинкција (стање код личних заменица остављам овде пострани због специјалне природе њихових облика, мада није тешко показати да и ту у начелу постоји градација слична оној код именица и у придевско-заменичкој промени).

Ако посматрамо ствари у оквиру поступности која постоји у јужнословенском језичком простору, карактеристике највећег дела штокавских говора, а с њима и српскохрватског књижевног језика, појављују се у новој светлости. Врло често то су средње варијанте између двају екстрема остварених на једној одн. на другој страни у суседству. Али највише изненађује однос стандардне штокавске ситуације према питању балканизама. Ако се обазремо на најважније балканизме — укидање старих прозодиских дистинкција, редукцију броја падежних облика и уклањање инфинитива — и ако вуковско стање упоредимо с једне стране са чакавским или словеначким, а с друге са македонским или бугарским, нећемо се моћи отети утиску да се већ у вуковској ситуацији огледају почеци процеса који воде ка балканизмима. Само што су овде ти процеси имали мањи домашај, тако да су донели измене у систему, али не и револуцију у структури. Њихов значај у овој перспективи је више квантитативне природе него квалитативне.

---

[1] Јављају се и специјални случајеви у појединим локалним говорима. Тако су у крашованском говору синкретизовани ном. и акуз. и, сем тога, ген. и лок. пл., а у Радојеву југоисточно од Кикинде ном. са акуз. и датив с инструменталом.

II

Упркос општој слици повезаности и поступности која влада на јужнословенском језичком тлу пада у очи једна линија на којој или око које[1] се сустиче велики број старих изоглоса. То је линија која води од границе румунске језичке територије у простору јужно од ушћа Тимока у Дунав, па кроз околину градова Куле, Белоградчика, Берковице, Брезника и Радомира до масива Осогова на тромеђи Србије, Бугарске и Македоније западно од града Ћустендила.[2] Захваљујући плодним истраживањима бугарских научника, а пре свега радовима проф. Цв. Тодорова[3], данас је у доброј мери познато стање дијалеката у пределима кроз које пролази та линија. Ако анализирамо прикупљене податке и на основу њих покушамо прецизирати ареу сваког феномена посебно, доћи ћемо до изненађујућег закључка да означеном линијом (или близу ње) пролазе поред осталог и ове изоглосе:

1) Западно од линије изједначени су рефлекси прасловенских полугласника у јаком положају (упор. напр. српхрв. *дан*,[4] *сан*), а источно одатле ти се рефлекси разликују (напр. буг. *ден* < *дьнь*, *сън* < *сънъ*);

2) Стари назал *ǫ* замењен је на западу лабијализованим вокалом (српхрв. *рука*, словен. *roka*), а на истоку нелабијализованим (буг. *ръка*);

---

[1] Разуме се, овде се не ради о апсолутном поклапању ових изоглоса. То би чак било и историски немогуће, будући да се ради о старим изоглосама које су у међувремену морале показати бар извесно кретање. Ипак, готово све наведене изоглосе подударају се на управо фрапантан начин, а само понеке отступају осетније на једном или другом сектору, али и та отступања по правилу не прелазе неколико десетина километара. Уосталом, ту се обично ради о очевидном накнадном ширењу феномена на исток, како је то у низу случајева с успехом показао проф. Цв. Тодоров.

[2] Чињеници да се ова линија креће нешто источније од српско-бугарске националне границе не треба придавати национално-политички значај. У том погледу потпуно је оправдано гледиште проф. Ст. Стојкова који бугарскима сматра говоре становништва бугарског по нацоналној опредељености, а српским ове говоре којим говори становништво српске националности (Българска диалектология, Софија 1955, стр. 59).

[3] *Северозападнитѣ български говори*, СбНУ XLI (1936), а такође и краћи радови *Говорни кръстосвания въ крайната северозападна българска областъ*, Български прегледъ I (1929) 230—242 и *Населението между Тимокъ, Искъръ и Стара-планина*, Списание на БАН LV (1937) 237—287.

[4] Сви примери у овом списку, уколико није друкчије назначено, узети су из одговарајућих књижевних језика.

3) Иницијалне групе *вь-* и *въ-* у слабом положају дале су на западу *у-* (српхрв. *унук*), а на истоку *в-* (буг. *внук*);

4) Прaслов. **t'* (< **tj, *kt*) и **d'* (< **dj*) дали су на западу *ћ, ч* или сл. одн. *ђ, џ* или сл. (српхрв. *свећа, међа,* словен. *sveča, meja*), а на истоку *шт, жд* или сл. (буг. *свешт, между*);

5) Епентетско *л* у примерима као *земља* сачувано је на западу, а испало на истоку (буг. *земя*);

6) Опозиција између прасловенског *н* и прасл. **nj* (= *њ*) у положају испред предњих вокала *е* и *и* одржала се на западу (српхрв. *не*: *њега*), али је изгубљена на истоку (буг. *не*: *него*);

7) На западу су разлике између позиционих варијаната фонеме *л* незнатне, а на истоку врло осетне (упор. тврд изговор испред вокала задњег реда и умекшан изговор испред вокала предњег реда, скопчан обично и с неразликовањем *л* од *љ* (< **lj*) у оваквом положају);

8) Финални звучни сугласници задржавају звучност (или се изговарају полузвучно) на западу, док су на истоку десонорисовани (српхрв. *град,* буг. изговорено *грат*);

9) Почетно *вс-* у заменичком корену *вьс'-* измењено је на западу метатезом у *св-* (српхрв. *све*), док је на истоку ова промена изостала (буг. *все,* у говору обично *се*);

10) Ном.-ак. мн. именица *a*-деклинације има на западу заврשетак *-е* (< *-ę*), док је на истоку преовладао наст. *-и* који потиче од *-ы* код тврдих основа;

11) Завршетак ген. (-ак.) јд. м. и ср. р. заменичко-придевске промене на западу је *-га,* а на истоку је *-го* (српхрв. *њега*: буг. *него*);

12) Ном. личне заменице за 1 лице једнине гласи на западу *ја,* а на истоку *(ј)ас* или сл.;

13) Ном. личне заменице за 1 л. мн. на западу је *ми* или сл., а на истоку *ние* или сл.;

14) На западу долази, поред осталих показних заменица, и *ов-* која је на истоку непозната;

15) Завршетак 1 л. мн. личних глаголских облика на западу је *-мо,* а на истоку *-м* или *-ме* (српхрв. *тресемо, гледамо* према буг. *тресем, гледаме*);

16) 3 л. мн. презента има на западу облике без *-т* (српхрв. *тресу*), а на истоку на *-т* (буг. *тресат, тресът*);

17) На западу се чува разлика између завршетака 3 л. мн. аориста и имперфекта (српхрв. *тресоше: тресијаху*), док су на истоку ти завршеци изједначени (буг. *тресоха: тресяха*);

18) Суфикс **-it'ь* обичан је на западу (српхрв. *ножић*), али не и на истоку;

19) На западу долази и суфикс **-ot'a* (српхрв. *чисшоћа*) који на истоку није обичан;

20) И суфикс *-ача* (тип српхрв. *зорњача*) спада у особине говора западно од означене линије, али не и оних источно од ње;

21) У ном. јд. м. р. броја '1' имамо на западу рефлекс полугласника (српхрв. *један*), а на истоку *а* (буг. *един*);

22) Коренски вокал глагола 'јести' на западу је *е* или неки други рефлекс јата са затворенијом гласовном вредношћу (српхрв. *једем*, дијал. *јем* итд.), док је на истоку *а* (буг. *јам* чак и у говорима с екавским рефлексом *ѣ*, што значи да је овде група *јѣ-* дисимилирана у *ја-*);

23) На западу у заменичком образовању *вьс'ак-* имамо рефлекс отврдлог *с* + *а* (тип српхрв. *сваки*), док је на истоку *с'а* у овој формацији изједначено с рефлексом *ѣ*, тако да се јавља тип (*в*)*сек-* одн. (*в*)*с'ак-* (овај други тамо где је *ѣ* у одговарајућој позицији и иначе давало *'а*);

24) У придеву *шуђ* имамо на западу *ш-* као почетни консонант, док на истоку на истом месту налазимо *ч-* (буг. *чужд*);

25) На западу је *д* други консонант у прилогу *кад*, а на истоку имамо формације са *г* (*кога* или сл.);

26) У предлогу *од* на западу је преовладало аналошко *д*, док се на истоку у положајима који не дају повода за асимилацију по звучности чува старија форма *ош*.

За све ове појаве врло је вероватно, односно за већину њих је сасвим извесно, да су врло старог постања тј. да су као остварење или бар као тенденција постојале већ у XIII веку.[1] Штавише, за низ феномена је сигурно да су много старији и да претстављају неједнакости из епохе пре досељења Јужних Словена на Балкан. Такав је случај и рефлекса **t'* и **d'* који се с правом сматрају једном од основних диференцијалних црта између западнојужнословенског и источнојужнословенског језичког типа. Истина, међу наведеним појавама, нарочито међу онима при крају списка, има и знатан број таквих чији је домашај у језичком

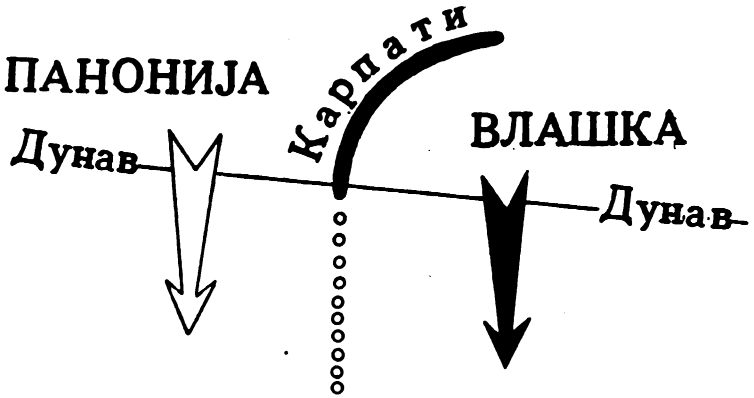
[1] Истим правцем протеже се и низ других изоглоса, међу којима има такође веома значајних, али чија је старина мања или се бар не може утврдити да је тако велика. Списак изоглоса ове врсте наћи ће читалац у мојој књизи Die serbokroatischen Dialekte I, Slavistic Printings and Reprintings, edited by Cornelis H. van Schooneveld, књ. XVIII, Хаг 1958 § 15.

систему ситан и чак не прелази значај гласовне разлике у једној лексеми. Ипак су ове појединости увршћене овамо зато што се ради о старим неједнакостима (чије се арее понекад протежу и даље од јужних словенских језика), тако да у општем склопу чињеница имају вредности као потврда старине језичке диференцијације дуж означене линије. Уосталом, систематско истраживање указало би и на велики број других старих разлика, пре свега лексичке природе, чије би се изоглосе поклапале са наведенима. У овом случају није неопходно ићи у исцрпност. У принципу је јасно да се овде ради о најважнијем снопу старих изоглоса у јужнословенској области. Ако се пренесемо у епоху непосредно после настанка најкрупнијих међу наведеним диференцијалним одликама, констатоваћемо да у том тренутку не само што није било значајнијег снопа изоглоса на словенском југу, него чак све друге тадашње изоглосе које су пресецале јужнословенски простор у свим могућим осталим правцима узете скупа нису имале толику важност као, рецимо, изоглосе наведене горе под 1, 2, 4, 5 итд.

Разуме се, чињеница да је у једној давнашњој епоси постојала тако дубока пукотина у језичком земљишту словенског југа намеће одмах и питање како се то догодило. Да бисмо добили правилан одговор на то питање не смемо прећи преко извесних факата лингвистичке географије, а такође и саме историје Јужних Словена. Пре свега линија коју смо повукли полази од Дунава и удаљава се од њега под углом од 90°, и то углавном од тачке где Дунав сече планински венац Карпата. Из историје је познато да су Бугари заузели своја данашња седишта долазећи из Дакије, тачније из данашње Влашке, док су Србохрвати наилазили из Паноније. Непосредно пред прелазак на византиско тле на Балкану њих су морали делити Јужни Карпати на сектору северно од Ђердапа. Већ у то време било је између њих језичких разлика (упор. напр. рефлекс *t' и *d'). Прешавши на Балканско Полуострво претставници западне и источне јужнословенске групе кретали су се паралелно, као две велике етничке реке, али се нису одмах почели мешати, бар не на сектору који смо оцртали. Нагомилавање великог броја старих диференцијалних изоглоса које се све крећу мање-више истом линијом то речито доказује. У овој светлости добива нову потврду схватање проф. А. Белића о чисто српској основици и првобитном лику говора призренско-тимочке дијалекатске групе, а повећава се и вероватноћа теорије Н. ван Вејка о томе да је између српске и бу-

гарске језичке територије постојао у почетку простор насељен романским елементом.

У сваком случају јасно је да је у данашњој повезаности на овом терену претходила свакако дуга фаза оштре подељености. До васпостављања додира дошло је тек накнадним покретима, како изгледа, надирањем носи-

Скица 3

Схематски приказ односа приликом насељавања Словена на централни Балкан

Насељавање западнојужнословенског живља
Насељавање источнојужнословенског живља
Сноп изоглоса приказан у II поглављу овога рада

лаца штокавског призренско-тимочког дијалекатског типа ка истоку, чиме постаје јасан и низ других околности, поред осталих и облик наших изоглоса, донекле угнутих ка истоку. Ова обнова контакта није се могла догодити пре XIII в., а можда и нешто касније, али је довела до врло живе узајамности, тако да је велики број језичких таласа у новије време прешао преко наше линије у једном или у другом правцу.

На јужном сектору, од осоговског масива надаље, ситуација је нешто компликованија. Изоглосе које се од Подунавља до Осогова крећу мање-више скупа, с неизбежним ситним отступањима, на југу се удаљавају знатно једна од друге, расипајући се преко земљишта македонског језика. Карактеристичан је напр. раскорак између двеју изоглоса које спадају у најважније међу горе набројанима. Изоглоса наведена под 1 (једначење полу-

гласника, пре свега у коренским слоговима) чини лук у простору јужно од Осогова, пролази северно од Кочана и Штипа, скреће ка северозападу до тачке источно од Скопља, дотиче периферију тога града и упућује се даље ка западу, да, прошавши између Тетова и Гостивара, изађе на албанску границу на западним обронцима Шар Планине. Међутим изоглоса под 4 (рефлекси *t' и *d' у већини примера) иде такође од Осоговских Планина, али се спушта дубоко на југ обухватајући највећи део југословенске Македоније (с изузетком најисточнијих крајева и југозападног угла), а такође и низ говора у Јегејској Македонији. Схематска слика постојећих прилика била би:

Скица 4

Националне границе

Изоглосе (јачом линијом тамо где иду заједно, слабијом линијом тамо где су расуте)

Да бисмо разумели ове околности морамо имати на уму неколико чињеница:

1) Логично је да су приликом насељавања Балканског Полуострва најјужније крајеве захватила она племена која су прва била напустила првобитну постојбину; та су се племена, дакле, вероватно издвојила још пре него што су биле изграђене све диференцијалне карактеристике једне одн. друге групе.

2) Лако је могућно да су се у овом простору од самог почетка нашла племена различитог порекла, која су можда пристигла различитим путевима.

3) Изгледа да овде није било онако дугог прекида контакта у словенском насељу као на северу.

4) Током доцнијег развоја било је овде много мешања становништва и, у вези с променљивом политичком историјом, смењивања бугарских и српских утицаја.

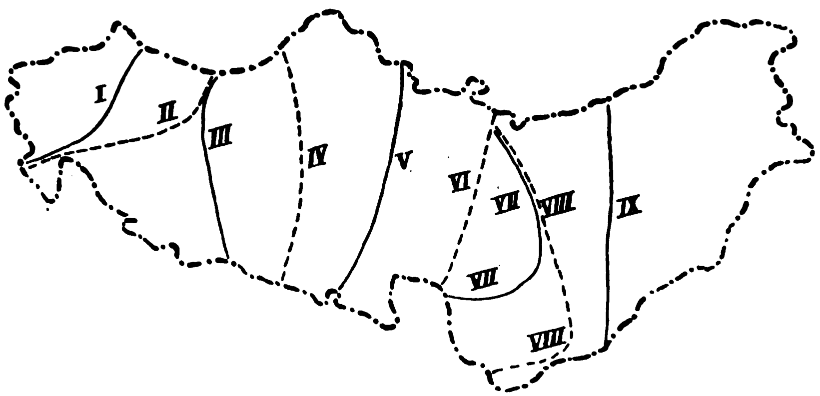
Координирано дејство свих ових фактора — чији релативни удео није лако утврдити — довело је до тога да македонска језичка територија данас показује толико богатство прелазних нијанса и претставља истински мост између западнојужнословенских и источнојужнословенских говора.

III

Једну од најзначајнијих карактеристика дијалекатске разведености неке језичке области чини груписање изоглоса по правцу. Постоје области у којима су овакви правци сасвим разноврсни, тако да, рецимо, правцем север-југ протиче приближно исто онолико изоглоса као и правцем исток-запад. У другим областима изоглосе у једном правцу изразито претежу бројем и значајем над изоглосама у осталим правцима, што је редовно условљено географским или историским моментима. Као илустрацију можемо навести територије трију великих европских језика, француског (са провансалским), немачког и руског. На свакој од те три територије изоглосе у правцу исток-запад доминирају; оваква је у битности и ситуација на италијанском језичком подручју. И јужнословенски језички простор спада међу области са врло изразитим распоредом изоглоса, с напоменом да овде доминирају оне у правцу ССИ-ЈЈЗ (односно у правцима који варирају од С—Ј до СИ—ЈЗ). Овај је правац управан на уздужну осовину јужнословенске језичке области која се протеже у издуженом облику од западних падина Јулиских Алпа до Црног Мора.

Ако покушамо да одредимо најважније снопове изоглоса које секу јужнословенску језичку територију, што досада у науци углавном није чињено, уочићемо неколико праваца у којима се сустиче, наравно никад са потпуном прецизношћу, знатнији број изоглоса од већег значаја. То су: (I) изоглосе карактеристика словеначког језика; (II) изоглосе заједничких

обележја словеначких и хрватских кајкавских говора; (III) западне изоглосе штокавских особености; (IV) изоглосе западноштокавских карактеристика; (V) изоглосе које издвајају штокавску зону са старом акцентуацијом на истоку и југу од остале штокавштине; (VI) изоглосе које одвајају призренско-тимочке говоре од основне масе штокавских говора; (VII) изоглосе које одвајају призренско-тимочке српскохрватске говоре, заједно с њима сродним говорима најсеверније Македоније и најзападније Бугарске, од главне масе македонских и бугарских говора; (VIII) изоглосе које одвајају централномакедонске говоре од бугарских, евентуално и понеких источномакедонских или јужномакедонских; (IX) изоглосе које чине разлику између западнобугарских и источнобугарских дијалеката.[1]

Скица 5
Схематски приказ праваца најважнијих снопова изоглоса на југословенском земљишту

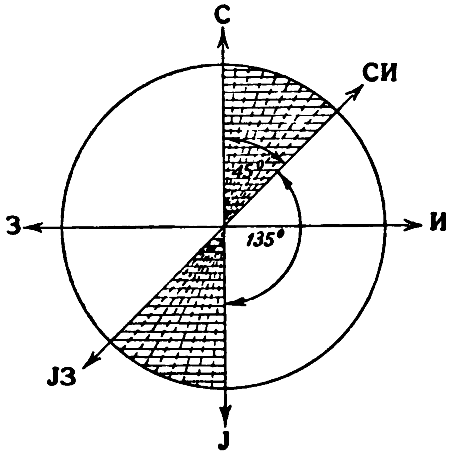
Разуме се, и између ових линија постоје изоглосе, често и од велике структуралне или историске важности, али оне обично не иду у групама и углавном су паралелне онима у саставу већих снопова.

Све ово само потврђује закључак изнесен у почетку овога поглавља, а то је да се готово све важније изоглосе на словенском југу крећу у уској амплитуди од једне четвртине могућних праваца.

---

[1] Подробније прегледе изоглоса обухваћених овим сноповима наћи ће читалац у уводном поглављу моје поменуте књиге *Die serbokroatischen Dialekte.*

Једини већи сноп изоглоса са правцем који битније отступа — у овом случају то је СЗ—ЈИ — налазимо у јадранском приморју. То су изоглосе т. зв. далматинизама, особина чије ареe захватају углавном уску прибрежну зону, понекад не континуирану, а које у највећем броју случајева претстављају непосредан или посредан отсјај романског утицаја на ове говоре. Треба, међутим, нагласити, да се овде ради искључиво о сразмерно скорашњим феноменима. Стога ово неколико лонгитудинално постављених изоглоса стриктно везаних за периферију не мења готово ништа на општој слици: огромна већина изоглоса постављена је трансверзално у односу на јужнословенски језички простор.

Скица 6
Шрафирано поље означава амплитуду у којој се крећу правци огромне већине изоглоса (45°), а бело поље амплитуду у којој су изоглосе ретке (135°). Испрекидане линије симболишу правце изоглоса.

Овако изразита несразмера између веома многобројних изоглоса у *једној* четвртини могућне амплитуде праваца и релативно тако малобројних у остале *три* четвртине очигледно не може бити плод случајности. Коинциденција долази у обзир само код малобројних факата, а при нагомилавању сагласних чињеница смањује се у геометриској прогресији шанса да је ситуација настала без посебних дубљих узрока. У нашем случају, где имамо посла са читавим сноповима изоглоса, и то са знатним бројем таквих снопова, та је шанса практично сведена на нулу.

Очигледно је да постојеће стање ствари захтева посебно објашњење. Исто тако је очигледно да за то објашњење нису довољне географске околности, тј. издужени облик јужнословенске језичке територије који даје веће могућности за трансверзалну диференцијацију него за лонгитудиналну. Иако је сигурно да је овај фактор играо извесну улогу, други географски моменти морали су утицати управо у супротном смислу. Највеће природне препреке (Динарске Планине и Балкан) и најпогодније комуни-

кационе линије (долине Саве и Дунава) имају правце који се секу под углом од 90° са највећим бројем изоглоса. Фрапира чињеница да горостасни планински ланци Динарских Планина и Балкана уопште не претстављају дијалекатске границе и да чак нема значајних изоглоса које би се на неком дужем сектору поклапале с неким од ових двају планинских ланаца. Јасно је, дакле, да постојеће стање није детерминисала географија, већ други моменти, а то ће значити историја:

1) Најстарије од постојећих изоглоса везане су за епоху досељавања Јужних Словена у њихову садашњу постојбину и одражавају правце тога кретања.

2) У каснијој средњевековној епоси границе између главних јужнословенских држава, Хрватске, Босне, Србије и Бугарске, углавном су ишле правцима које данас има већина изоглоса. Сличан правац имала је и граница Хрватске према земљама које су доспеле у састав Немачког Царства (то је уствари земљиште словеначког језика). Не треба потцењивати ни значај верске подвојености која је такође супростављала западне (католичке) крајеве источнијима (православним). Између ова два подручја постојало је у току неколико векова и једно богумилско, доцније унеколико замењено муслиманским, што не нарушава него само допуњује целокупну слику.

3) У новије време одиграле су велику улогу и сеобе. Становништво се у виду правих етничких река удаљавало од високих планинских масива око јадранско-дунавске и јегејско-дунавске вододелнице (Динарске Планине, Балкан итд.). а са међама тих миграционих токова поклопиле су се и изоглосе језичких појава које су биле зачете у матичним областима у близини планинских гребена. Тако се догодило да изоглосе не иду дуж тих гребена, него их, као што је малопре истакнуто, секу под правим углом.

IV

Лингвистичка географија поставља у новој светлости и односе јужнословенских језика према севернословенскима (тако ћемо условно звати у овом поглављу западне и источне словенске језике). Анализа изоглоса указује на то да су обе велике словенске области у многом погледу везане једна с другом.

Постоји, пре свега, низ особина које повезују извесне зоне на словенском југу с одговарајућим деловима севернословенског језичког простора или чак са целином тога простора. Тако на северозападу јужнословенског подручја налазимо поред осталих ове особине:

1) чување групе *дл* (тип *kridwo* < *kridlo*) у разним словеначким говорима на северу и северозападу — чување ове групе иначе је западнословенска особина;

2) прелаз *г* у *γ* у разним словеначким говорима на западу као и у низу северозападних чакавских говора, и прелаз *г* > *γ* > *h* у неким северозападним словеначким говорима — гласовни процес *г* > *γ* > *h* карактеристичан је иначе за једну пространу зону на севернословенском тлу која обухвата поред осталог чешки, словачки и украјински језик;

3) вокал реда *е* као рефлекс изједначених полугласника у јаком положају у словеначким говорима на североистоку, делом и на северу, и у највећем делу хрватских кајкавских говора — полугласници су изједначени с *е* и на широком западнословенском подручју;

4) наставак *-ǫ у инстр. јд. *а*-основа у словеначком језику и у српскохрватском кајкавском наречју, као и у северозападночакавским говорима — исти наставак долази и у чешком, пољском итд. језику;

5) префикс **vy-* у низу словеначких говора на северу, северозападу и западу и у неким северозападночакавским говорима[1] — овај префикс је иначе обичан у севернословенским, али не и у јужнословенским језицима[2];

6) извесни заменички облици као словен. **kъteryjь*, познати и у суседним српскохрватским дијалектима — одговарајући облици постоје по правилу у чешком језику, а њихове ареe се обично продужују и даље на западнословенском терену.

Наравно, међу овим појавама има процеса који су своје коначне резултате достигли тек у епоси кад је континуитет између севернословенске територије и северозападних крајева јужнословенског подручја већ био раскинут. Али и у тим случајевима ради се најчешће о остварењима старих тенденција; у епоси контакта морао је бити припремљен терен за оно што се догодило у каснијим еволутивним фазама.

Познато је да и на супротној страни јужнословенског језичког простора, на његовом истоку, имамо такође појаву

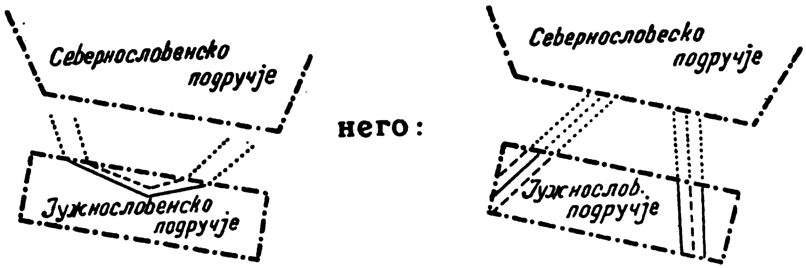
---

[1] Док неки чакавски говори употребљавају овај префикс у облику *vi-*, у другима је сачуван само његов траг у секундарном контаминираном *zvi-*, *zi-*, (А. Белић, ЈФ I 110—113).

[2] Ипак треба напоменути да се понегде и на штокавском тлу могу наћи ретки остаци давнашње употребе овога префикса (П. Ивић, Die Welt der Slaven I 146—147).

изоглоса које спајају све или неке источнојужнословенске говоре с одговарајућим деловима севернословенског земљишта, конкретно с источнословенским језицима. Овакве су природе разликовање рефлекса полугласника, појава фонолошке палатализације сугласника, акцентуација без квантитативних или квалитативних опозиција, али с опозицијама по месту акцента, јаке редукције ненаглашених самогласника (тј. разлике између система под акцентом и у ненаглашеним слоговима) итд. Неке од ових појава имају у источној половини јужнословенске језичке територије врло широке ареe. И овде се ради, наравно, често о феноменима уобличеним тек сразмерно касније, али је врло вероватно да је бар у некима од ових случајева постојала још отпре извесна заједничка основица која је омогућила каснији паралелни развој.

У сваком случају остаје факат да се само на половима јужнословенског подручја — на северозападу и на истоку — могу наћи контакти ове врсте са севернословенским подручјем. На централном сектору северне границе јужнословенског подручја, напр. у северним штокавским говорима (у Славонији и Војводини) овога нема[1], мада би било на први поглед врло логично да има и веза ове врсте. Схематски претстављено, то значи да немамо слику:

——————— Границе словенске језичке територије

—·—·—·—·— ·········· Изоглосе

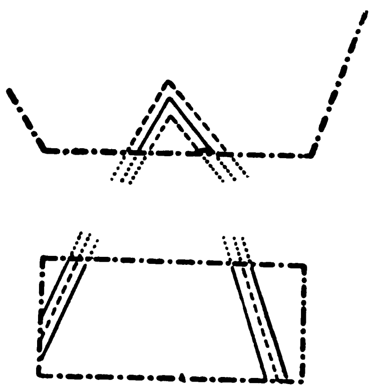
Скица 7

Изоглосе које повезују делове јужнословенског земљишта са севернословенским

---

[1] Испитујући говоре у северној штокавској зони ја сам обраћао нарочиту пажњу на овај проблем, али резултати су били минимални. У штокавским говорима са незамењеним *ѣ*, чије је место (или првобитно место) на североистоку штокавског земљишта, имамо лексему *угор* (а не *угар*), што одговара стању у низу севернословенских језика (упор. моју белешку о томе у *Die Welt der Slaven* I, 146). Сличне везе огледају се у понекој другој лексеми говора Галипољских Срба који

И овога пута изостају лонгитудиналне изоглосе, док су трансверзалне обичне и у овом случају. Разуме се, ни ова појава не може бити случајна. Додуше, већина разлога наведених у II одељку овог реферата овде не игра улогу, али има један други моменат који указује на прави пут. То су т. зв. југославизми у словачким говорима, пре свега у средњесловачком дијалекту. То су феномени прилично многобројни, углавном са доста значајним местом у језичком систему, и углавном са знатном старином[2], што значи развијени или у фази пре прекида контакта са јужнословенским подручјем или бар у резултату еволутивних тенденција понесених из епохе тога контакта. Дакле као што на крајњем

Скица 8

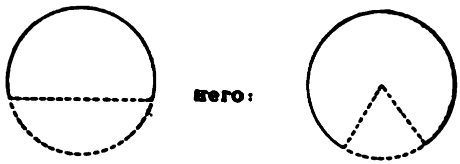
— · — · — Границе јужнословенског одн. северннословенског језичког простора
————........ Изоглосе које повезују делове једне од тих двеју територија са дру-
— — —........ гом територијом

спада у ову групу (*рас* < *раз* у значењу 'баш', *лад* у изразу *није на својом ладу* 'није при чистој памети' итд.) о чему ће читалац моћи наћи у мојој дисертацији о овом говору (СДЗб XII). Није искључено да овамо треба прикључити и наставак -*ам* у инстр. јд. именица *о*-основа у крашованском говору (Petrovici, Graiul Caraşovenilor 146, 149) одн. -*ьм* у веома сродном говору Свињице на северној страни Ђердапа (по материјалу који је прикупио Petru Neiescu, а који ће ускоро бити објављен у Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику). Овај наставак потсећа наиме на северннословенски наставак -*ъмь* одн. -*ьмь*. Ипак су ова поклапања тако малобројна и једним делом несигурне природе да нам не дају право да из њих извлачимо какве било закључке.

[2] О овом проблему постоји доста обимна литература. Најновији преглед те литературе, као и самих „југославизама" даје проф. J. Stanislav у делу Dejiny slovenského jazyka I, Братислава 1956.

западу и крајњем истоку имамо на јужној страни особине које претстављају везу са севером, тако на централном сектору налазимо на северној страни појаве иначе обичне на јужнословенском тлу (в. скицу 8).

Ако доведемо у везу све ове елементе, биће нам јасно да појава већег броја северних особина на јужној територији на оба крила и већег броја јужних особина на северној територији у центру фронта мора имати своје дубље узроке. Очигледно је да се у почетку, пре прекида контакта, јужнословенска територија (или тачније ареа у којој су биле обичне особине које ми данас називамо јужнословенскима) обликовала не као сегмент (отсечак) словенског земљишта, већ као његов сектор (исечак). Дакле не:

Скица 9

——— Граница словенског простора у целини
– – – – Граница јужнословенског језичког простора

Доцнији развој сасвим је јасан: пошто је услед насељавања Мађара, продирања германских племена у данашњу источну Аустрију и формирања компактног романског етничког језгра у Румунији настао прекид додира између северних и јужних Словена, говори који су се нашли на једној одн. на другој страни баријере развијали су се заједнички, смањујући разлике везане за неједнако порекло и повећавајући разлике према говорима на супротној страни баријере. Тек на тај начин створена је данашња ситуација: сви говори јужно од баријере данас су, ако пођемо од укупности њихових особина, сасвим одређено јужнословенски, а сви говори на северу од баријере су недвосмислено севернословенски, док јужнословенска територија има облик сегмента словенског језичког земљишта уопште.

Ово значи да је тек прекид контакта с осталим Словенима био одлучан за стварање данашњег односа јужнословенске територије према севернословенској. Једна од главних последица тога прекида била је ликвидација прелазних говорних типова којих је, како про-

излази из горње анализе, морало бити нарочито много између западнојужнословенске групе и чешке одн. словачке језичке територије[1].

У првобитне прелазне говорне типове спадали су, поред осталих, централнословачки и најсевернији словеначки говори (никако не би требало схватити моје горње излагање тако као да ја мислим да су напр. северногословеначки говори у почетку били једноставно западнословенски, а средњесловачки чисто јужнословенски[2]; не, и једни и други били су само прелазни типови различитих нијанса, и притом од почетка углавном ближи групама којима данас припадају). Али прелазних типова морало је бити још кудикамо више, и то управо у међупростору који више није словенски. У најновије време ради се врло интензивно на истраживању карактера изумрлих словенских говора у Панонији, Дакији и Источним Алпима, уз обилато коришћење података које пружа топонимија, нарочито она средњевековна. Овде није место за навођење целе литературе о предмету, али ћу ипак поменути ванредно интересантну дискусију између словачких аутора (пре свега проф. Ј. Станислава) и мађарског научника И. Книеже око тога да ли су стари словенски говори на тлу данашње Мађарске припадали словачком језику или јужнословенској групи. Мени изгледа да би налажење решења било знатно олакшано кад би се активно оперисало с могућношћу, и чак сигурношћу, да су говори у међупростору имали прелазни карактер, и да је било и таквих комбинација западнословенских и јужнословенских особина какве не налазимо ни у једном живом говору. Принципијелни значај теорије таласа данас је општепознат, и сви се слажу у томе да је лингвистичка географија показала колико су изоглосе различитих феномена у нормалним условима међусобно независне. Па зашто бисмо у овом случају, кад нам чак и понеки очувани дијалекти (напр. средњесловачки) показују да је било прелазних типова, правили географију дијалеката, а не географију феномена? Илустрације ради навешћу један од момената из цитиране полемике, иначе веома драгоцене за науку[3]. На доста широком спорном простору

[1] У последице овог прекида спада и коначно стапање западнојужнословенских и источнојужнословенских језика, од самог почетка знатно различитих, у *једну* групу.

[2] У досадашњој дискусији, чије резултате налазимо најбоље сумиране у радовима Ф. Рамовша и Ј. Станислава, ово је питање потпуно рашчишћено.

[3] Детаљнију дискусију о схватањима и аргументима оба аутора остављам за другу прилику.

проф. Станислав налази неколико карактеристичних западнословенских (одн. словачких) особина, и поткрепљује то убедљивим примерима из старе топономастике. Међутим проф. Книежа наводи за исти простор извесне друге црте, очигледно јужнословенске боје, и такође успешно документује своје наводе. Најлогичнији закључак из овога био би да су говори ове зоне имали једне особине заједничке с једним суседима, а друге с другима — као што бисмо према принципима лингвистичке географије и морали очекивати. Питање се може поставити још конкретније: међу словачким особинама које проф. Станислав наводи најбоље је документовано простирање промене *г* > *h* и јаке палатализације *т* и *д* пред вокалима предњег реда дубоко ка југу, а управо та два феномена забележена су и на јужнословенском тлу, баш у помињаним зонама које иначе показују контакте са севернословенским земљиштем. Промена *г* > *h* долази и у неким словеначким говорима на северозападу, а палатализација *т* и *д* у неким источнобугарским говорима. Па кад су на тим местима ови феномени удружени с другим особинама несумњиво јужнословенским, зашто не допустити могућност да су и у Панонији они постојали у комбинацији са бар неким појавама које смо иначе навикли да сматрамо јужнословенским?

Имамо право да гајимо наду да ће напори науке на овом пољу бити на крају крунисани једним изузетно лепим успехом: утврђивањем старих изоглоса читавог низа словенских језичких феномена на тлу које данас више није словенско.

Павле Ивић

DIE BEDEUTUNG DER LINGUISTISCHEN GEOGRAPHIE FÜR DIE VERGLEICHENDE UND SPRACHGESCHICHTLICHE ERFORSCHUNG DER SÜDSLAVISCHEN SPRACHEN UND IHRER VERHÄLTNISSE ZU DEN ÜBRIGEN SLAVISCHEN SPRACHEN

I

Die Gebiete aller vier südslavischen Sprachen, der slovenischen, serbokroatischen, mazedonischen und bulgarischen, sind durch zahlreiche Beziehungen ausserordentlich eng miteinander verbunden. Die Isoglossen der sprachlichen Phänomene, sogar auch wenn es sich um

die auffallendsten handelt, decken sich in der Regel nicht mit den Sprachgrenzen (vgl. Skizze 1 und 2). Es ist eine normale Erscheinung, dass ein Teil des Territoriums einer südslavischen Sprache hinsichtlich einer Eigenschaft mit einer der Nachbarsprachen übereinstimmt, und der andere Teil des Territoriums der gleichen Sprache mit einem anderen Nachbarn. Daraus geht eine ungewöhnlich bedeutsame methodologische Konsequenz hervor: die Territorien des einzelnen südslavischen Sprachen sind nicht isoliert zu betrachten, sondern immer als ein Teil einer grösseren Einheit, des südslavischen Sprachraums. Viele Erscheinungen aus der Geschichte und Dialektologie dieser Sprachen können nur so richtig erfasst werden. Sehr lehrreich ist die Stufenfolge, die auf südslavischem Boden hinsichtlich einer Reihe von Eigenschaften besteht, wie z. B. die Bewahrung der altererbten prosodischen Gegensätze, die Zahl der Akzentwechsel in der Deklination der unbestimmten Adjektive, die Zahl der Präteritalzeiten, das Schicksal des Infinitivs (bezw. auch des Supins), die Zahl der Kasusformen im Singular bezw. Plural der Substantive u. s. w. Wenn wir die Tatsachen im Lichte dieser Stufenfolge betrachten, zeigt sich eine ganze Reihe von Eigenschaften der Hauptmasse der štokavischen Mundarten, und mit ihnen auch der serbokroatischen Schriftsprache, als Beginn des Prozesses, der zu den Balkanismen führt.

II

Entgegen dem allgemeinen Bild der Verbundenheit und Stufenfolge, das im südslavischen Sprachraum herrscht, fällt eine Linie ins Auge, auf der oder um die sich eine grosse Anzahl alter Isoglossen konzentriert, unter ihnen auch die Isophonen und Isomorphen vieler Phänomene, die für die vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen sehr bedeutsam sind. Das ist die Linie, die von der Grenze des rumänischen Sprachgebietes südlich der Mündung des Timok in die Donau und durch die Umgebung von Belogradčik, Berkovica, Breznik und Radomir bis zu dem Osogov-Massiv führt an der Grenze Serbiens, Bulgariens und Mazedoniens. Unter den Isoglossen, die sich in dieser Richtung bewegen, gibt es einen beträchtlichen Teil solcher, die älter sind als die Ansiedlung der Südslaven auf dem Balkan oder die aus der frühesten Periode ihres Lebens in der heutigen Heimat herrühren. Im Augenblick unmittelbar nach der Entstehung dieser Unterschiede war dies nicht nur das wichtigste Isoglossenbündel im slavischen Süden, sondern nach seiner Wichtigkeit überbot es auch alle übrigen Isoglossen auf südslavischem Boden z u s a m m e n. Es ist klar,

dass in einer früheren Epoche ein schroffer Kontaktabbruch unter den südslavischen Stämmen in diesem Sektor stattfand. Der Verf. erklärt diese Tatsache damit, dass die Stämme östlich dieser Linie aus Dakien (der heutigen Walachei) auf die Balkanhalbinsel kamen, während die Stämme im Westen der bezeichneten Linie aus Pannonien kamen (Skizze 3). Noch vor der Ansiedlung auf dem Balkan wurden sie also durch die Südlichen Karpaten geteilt auf dem Sektor nördlich des Eisernen Tores. Nachdem sie auf den Balkan gekommen waren, bewegten sich die Vertreter der östlichen und westlichen südslavischen Gruppe parallel als zwei grosse ethnische Ströme, die nicht sofort begannen sich zu vermischen, wenigstens nicht auf dem beschriebenen Sektor. In diesem Lichte erhält die Auffassung von Prof. A. Belić, dass die Grundlage der Mundarten der Prizren-Timok (torlakischen) Dialektgruppe rein serbisch ist, eine neue Bestätigung, und es vergrössert sich auch die Wahrscheinlichkeit der Theorie von N. van Wijk, dass zwischen dem serbischen und bulgarischen Sprachgebiet im Anfang ein Raum bestand, der mit romanischen Elementen besiedelt war. Auf jeden Fall ist es klar, dass der heutigen Verbundenheit auf diesem Terrain eine Phase scharfer Trennung vorherging. Der Kontakt wurde erst durch nachträgliche Bewegungen hergestellt, und zwar, wie es scheint, durch das Vordringen der Träger des štokavischen Prizren-Timok-Dialekttyps nach Osten. Auf diese Weise erklärt sich vor allem die allgemeine Richtung der beschriebenen Isoglossen und damit auch die Tatsache, dass sie nach Osten hin eingerückt sind.

Die beschriebenen Isoglossen im Sektor südlich des Osogov-Massivs laufen auseinander, meist über das Gebiet der mazedonischen Sprache (Skizze 4). Um diese Situation zu verstehen, müssen wir einige Tatsachen im Auge haben:

1) Es ist logisch, dass bei der Ansiedlung der Slaven auf der Balkanhalbinsel die südlicheren Gebiete von den Stämmen besiedelt wurden, die sich als erste von der Heimat entfernten, vielleicht noch vor der endgültigen Ausbildung einiger der differenzierenden Züge zwischen den zwei grossen Gruppen der Südslaven;

2) Dann konnten Stämme verschiedenen Ursprungs Mazedonien besiedelt haben, was die Möglichkeit gegenseitiger Beeinflussung ergab;

3) In diesen südlicheren Gebieten, scheint es, war in der Epoche nach der Besiedelung der Kontakt nicht so lange unterbrochen wie im Norden;

4) Im Laufe der späteren Entwicklung fanden hier viele weitere Bevölkerungsverschiebungen statt und, verbunden mit den wechselnden politischen Ereignissen, Einflüsse aus den bulgarischen bezw. serbischen Gebieten.

Die koordinierte Wirkung aller dieser Faktoren — deren relativer Anteil nicht leicht festzustellen ist — führte dazu, dass das mazedonische Sprachgebiet heute einen so grossen Reichtum an Übergangsnuancen zeigt und eine wirkliche Brücke zwischen den westsüdslavischen und den ostsüdslavischen Mundarten darstellt.

III.

Der südslavische Sprachraum gehört su den Gebieten, in denen die Isoglossen in einer bestimmten Richtung beträchtlich überwiegen gegenüber denen in den übrigen Richtungen. Hier ist die dominierende Richtung NNO-SSW (d. h. die Isoglossen erstrecken sich meistens in Richtungen, die von N-S bis NO-SW variieren). Eine solche Richtung schneidet unter einem rechten Winkel die Längsachse des südslavischen Sprachgebietes, das sich in länglicher Form von den Alpen bis zum Schwarzen Meer erstreckt. Zu diesem Schluss kam der Verf. durch eine Analyse der wichtigeren Isophonen und Isomorphen, vor allem jener, welche die bedeutsamsten Isoglossenbündel ausmachen (Skizze 5), und das sind: (I) die Isoglossen der Charakteristika der slovenischen Sprache, (II) die Isoglossen der gemeinsamen Merkmale der slovenischen und kroatischen kajkavischen Mundarten, (III) die westlichen Isoglossen der štokavischen Eigenschaften, (IV) die Isoglossen der weštokavischen Charakteristika, (V) die Isoglossen, welche die štokavische Zone mit alter Akzentuierung im Osten und Süden von der übrigen Štokavština trennen, (VI) die Isoglossen, welche die Prizren—Timok—Mundarten von der Hauptmasse der štokavischen Mundarten trennen, (VII) die Isoglossen, welche die serbokroatischen Prizren—Timoк—Mundarten und mit ihnen die verwandten Mundarten des nördlichsten Mazedoniens und des westlichsten Bulgariens von der Hauptmasse der mazedonischen und bulgarischen Mundarten trennen, (VIII) die Isoglossen, welche die zentralmazedonischen Mundarten von den bulgarischen, eventuell auch von einigen ost- oder südmazedonischen Mundarten trennen, (IX) die Isoglossen, die Unterschiede zwischen den westbulgarischen und ostbulgarischen Dialekten bezeichnen.

Die Ursachen der Disproportion zwischen der sehr grossen Anzahl von Isoglossen in e i n e m Viertel der Amplitude der möglichen Richtungen und der relativ kleinen Zahl von Isoglossen in den übrigen d r e i Vierteln (vgl. Skizze 6) sind in historischen Umständen zu suchen:

1) Die ältesten Isoglossen sind an die Epoche der Einwanderung der Südslaven gebunden und halten sich an die Richtungen ihrer Bewegung;

2) In der späteren mittelalterlichen Epoche verliefen die Grenzen zwischen den wichtigsten südslavischen Staatsgebilden in der Hauptsache in den Richtungen, die heute die meisten Isoglossen haben;

3) In der neueren Zeit spielten auch die Wanderungen eine grosse Rolle, die sich meistens von den grossen Gebirgsgraten (Dinarische Gebirge, Balkan-Gebirge u. s. w.) zu niederen Gebieten bewegten, so dass Dialektscheiden geschaffen wurden, die diese Bergketten unter einem rechten Winkel schneiden.

IV.

Die Analyse der Isoglossen erhellt auch die Verbundenheit des südslavischen Sprachgebietes mit dem nordslavischen. Eine Reihe von Isoglossen, unter ihnen auch einige zweifellos alte, während andere die Verwirklichung alter Tendenzen darstellen, verbindet die nordwestlichsten südslavischen Mundarten mit den westslavischen, während andere Isoglossen eine Verbindung zwischen den östlicheren südslavischen Mundarten und der ostslavischen Sprachgruppe herstellen. Im Zentralteil der Nordgrenze des südslavischen Raumes, z. B. in Slavonien und in der Vojvodina, gibt es solche Verbindungen jedoch nicht (Skizze 7). Andererseits gibt es sog. Jugoslavismen in den zentralslovakischen Mundarten, d. h. im Zentralteil der Südgrenze des nordslavischen Raumes (Skizze 8). Es ist offensichtlich, dass vor dem Abbruch des Kontaktes zwischen den nördlichen und südlichen Slaven sich das südslavische Territorium (oder genauer, das Gebiet, in dem die Eigenschaften üblich waren, die wir heute als südslavisch betrachten) nicht als Segment des slavischen Raumes formte, sondern als sein Sektor (Skizze 9). Später, nach dem Abbruch des Kontaktes, entwickelten sich die Mundarten, die sich auf der gleichen Seite der Barriere befanden, gemeinsam und verringerten die durch den ungleichen Ursprung bedingten Unterschiede und vergrösserten die Unterschiede gegenüber den Mundarten auf der anderen Seite der Barriere. Das bedeutet, dass erst der Abbruch des Kontaktes mit den übrigen Slaven für die Schaffung des heutigen Verhältnisses des südslavischen Territoriums zu dem nordslavischen entscheidend war. Eine der Folgen dieses Abbruchs war die Liquidierung der Übergangsmundartentypen. So sind z. B. die norwestslovenischen und zentralslovakischen Mundarten, die anfangs offensichtlich gewisse Charakteristika des Übergangs hatten, vollkommen in die südslavische bezw. westslavische

Gruppe eingeschmolzen. Auch im Raume des heutigen östlichen Österreichs, Ungarns und Rumäniens müssen noch zahlreiche Übergangsnuancen vorhanden gewesen sein, die später infolge der historischen Ereignisse ausgelöscht wurden. Dieser Art waren auf jeden Fall die alten slavischen Mundarten im grösseren Teile des heutigen Ungarns. Auf eine solche Auffassung weisen auch die Prinzipien der arealen Linguistik hin, ebenfalls die konkreten Angaben, die es über diese Mundarten gibt, um deren Ursprung — südslavisch oder slovakisch — heute eine lebhafte Diskussion in der Wissenschaft im Gange ist, vor allem in der ungarischen und slovakischen. Der bisherige Verlauf dieser Diskussion zeigte, dass fast alle strittigen Mundarten sowohl gewisse südslavische wie auch gewisse nordslavische Eigenschaften hatten. Charakteristisch ist, dass unter der nordslavischen Merkmalen gerade jene phonetischen Züge die grösste Verbreitung besassen, die man auch sonst in gewissen südslavischen Mundarten (im äussersten Nordwesten bezw. im äussersten Osten) finden kann. Es ist klar, dass es sich um Eigenschaften handelt, die von Anfang an eine ungleiche Verbreitung hatten, während dieses ganze Terrain den Charakter einer typischen Übergangs-Sprachlandschaft hatte.

Wir haben Recht, uns der Hoffnung hinzugeben, dass die Anstrengungen der Wissenschaft auf diesem Gebiet am Ende von einem ausserordentlich schönen Erfolg gekrönt werden: durch die Feststellung alter Isoglossen einer ganzen Reihe von slavischen sprachlichen Phänomenen auf einem Boden, der heute nicht mehr slavisch ist.